

Văn hóa sinh thái - nhân văn và nông thôn Việt Nam hiện nay

VŨ MINH TÂM

1. Văn hóa sinh thái - nhân văn và môi trường sinh thái tự nhiên nông thôn Việt Nam

Nông thôn Việt Nam, trong đó có nền nông nghiệp và cư dân nông thôn, chiếm một vị trí rộng lớn và chủ yếu về lãnh thổ cư dân, kinh tế, chính trị - xã hội, văn hóa, quân sự. Đó là nông thôn cổ truyền trong lịch sử hàng nghìn năm của dân tộc đang chuyển mình, đổi mới nhằm mục đích "Dân giàu, nước mạnh, xã hội công bằng, dân chủ, văn minh".

Nông thôn nước ta hiện nay đang trong quá trình "công nghiệp hóa, hiện đại hóa nông nghiệp, nông thôn". Đi lên chủ nghĩa xã hội ở nước ta nói chung, ở nông thôn nói riêng là một xu hướng tất yếu, khách quan và có ý nghĩa quyết định đối với sự phát triển đất nước ta, nông thôn ta hiện nay.

Vấn đề văn hóa sinh thái - nhân văn, trong đó có thực trạng môi trường sinh thái - tự nhiên ở nông thôn, đang là "điểm bức xúc", "cấp bách" đòi hỏi giải quyết tích cực, có hiệu quả cần thiết. Cùng với quá trình công nghiệp hóa, hiện đại hóa nông nghiệp, nông thôn là quá trình văn hóa hóa môi trường sinh thái - tự nhiên ở nông thôn.

Xây dựng văn hóa sinh thái - nhân văn nông thôn là nội dung, động lực và mục tiêu của xây dựng nông thôn mới, nông thôn công nghiệp hóa, hiện đại hóa định hướng xã hội chủ nghĩa. Con người Việt Nam trong giai đoạn cách mạng mới bao gồm nhiều đức tính; trong đó, đức tính "có ý thức bảo vệ và cải thiện môi trường sinh thái"¹ nằm trong chỉnh thể "đức tính của con người Việt Nam". Điều đó đòi hỏi nông thôn mới phải có những chủ thể văn hóa sinh thái - nhân văn để xây dựng nông thôn Việt Nam thật sự là nông thôn phát triển văn hóa sinh thái - nhân văn.

2. Đặc điểm của môi trường sinh thái - tự nhiên nông thôn nước ta hiện nay

Về mặt cơ cấu lãnh thổ xã hội, nước ta có những vùng nông thôn rộng lớn thuộc *xã hội nông nghiệp có nền sản xuất nông nghiệp gắn bó chặt chẽ với điều kiện tự nhiên*. Đất đai nông nghiệp, lâm nghiệp, ngư nghiệp chiếm tới hơn 85% diện tích toàn đất nước. Vùng lãnh thổ xã hội nông thôn này, về thực chất, là khu vực sinh thái - tự nhiên có độ thuần túy, thuần chất cao. Bởi vì, nền sản xuất nông nghiệp của ta hiện nay chủ yếu dựa vào điều kiện tự nhiên và những đổi mới trong sản xuất

¹ Xem: Đảng Cộng sản Việt Nam: *Văn kiện Hội nghị lần thứ V Ban Chấp hành Trung ương khóa VIII*. Nxb. Chính trị Quốc gia. Hà Nội - 1998, tr. 58-59.

nông nghiệp theo hướng công nghiệp hóa, công nghệ hóa vẫn bảo vệ và cải thiện môi trường sinh thái. Hiện nay ở nước ta, các hoạt động sản xuất nông nghiệp, một mặt, phải dựa vào độ "phì nhiêu" "phong phú", "đa dạng" của đất đai, của hệ thực vật, động vật, thủy lợi; mặt khác, phải dựa vào sức lao động trực tiếp của "nguồn lực con người" với những công cụ sản xuất "sạch". Hơn nữa, bản thân các sản phẩm nông nghiệp, lâm nghiệp, ngư nghiệp, và cả những sản phẩm của ngành nghề phụ, truyền thống đều giữ được cân bằng sinh thái, và trong nhiều trường hợp đã làm cho hệ thống môi trường tự nhiên được cải thiện và bền vững.

Về mặt cư dân nông thôn, chủ thể nông thôn là người nông dân, cộng đồng cư dân nông nghiệp với xã hội nông nghiệp (xã hội nông thôn). Hiện nay ở nước ta, đó là những *chủ thể mới của nông thôn mới*, chủ thể của nông thôn đang được công nghiệp hóa, hiện đại hóa theo định hướng xã hội chủ nghĩa. Đó cũng là các chủ thể của văn hóa tiên tiến, đậm đà bản sắc dân tộc. Trên cơ sở này, văn hóa sinh thái - nhân văn ở nông thôn đang được phát triển.

Môi trường sinh thái - tự nhiên ở nông thôn hiện nay phụ thuộc vào hàng loạt nhân tố chủ quan của cư dân xã hội nông nghiệp và các nhân tố kết hợp với chúng : người lao động nông nghiệp (và các ngành nghề khác), trình độ, tính chất, phương thức và các hình thức tổ chức sản xuất nông nghiệp, mức sống vật chất và chất lượng dân số, tính chất "văn hóa làng quê", kết cấu gia đình và hệ thống chính trị - xã hội, lối sống nông thôn và giao lưu với đô thị, đường lối, chính sách của Đảng và Nhà nước đối với nông thôn và nông nghiệp, quá trình công nghiệp hóa, hiện đại hóa nông nghiệp, nông thôn, đô thị hóa, sự "xâm nhập", "về quê" của cư dân đô thị, tác động của văn hóa, thông tin hiện đại... Tất cả những nhân tố trên đang làm cho môi trường sinh thái - tự nhiên nông thôn có nhiều biến đổi. Nhìn chung, cho đến nay, môi trường sinh thái - tự nhiên ở thôn vẫn giữ được tính ổn định, tính cân bằng nhất định và có những cải thiện rõ rệt.

Tuy nhiên, môi trường sinh thái _tự nhiên nông thôn đang gặp những thách thức và tiềm ẩn những nguy cơ nhất định. Nông thôn ở nước ta đang phải đối mặt với những "thiên họa" và "nhân họa" như : tài nguyên tự nhiên bị cạn kiệt (nguồn nước, cây xanh, sinh vật), khí hậu đột biến, hạn hán, bão lụt, ô nhiễm chất thải công nghiệp và chất thải sinh hoạt, đất canh tác chăn nuôi (cây xanh, vật nuôi) bị thu hẹp...

Hiện nay, một số thách thức, nguy cơ nói trên đang được giải quyết; song, không ít thách thức, nguy cơ còn buộc cư dân nông nghiệp và nông thôn phải đối mặt, giải quyết lâu dài.

3. Xây dựng nếp sống văn hóa sinh thái - nhân văn ở nông thôn trong điều kiện công nghiệp hóa, hiện đại hóa nông nghiệp, nông thôn

Nội dung tổng quát của công nghiệp hóa, hiện đại hóa nông nghiệp nông thôn gồm những điểm sau :

" - Công nghiệp hóa, hiện đại hóa nông nghiệp là quá trình chuyển dịch cơ cấu kinh tế nông nghiệp theo hướng sản xuất hàng hóa lớn, gắn với công nghiệp chế biến

và thị trường; thực hiện cơ khí hóa, điện khí hóa, thủy lợi hóa, ứng dụng các thành tựu khoa học, công nghệ, trước hết là công nghệ sinh học, đưa thiết bị, kỹ thuật và công nghệ hiện đại vào các khâu sản xuất nông nghiệp nhằm nâng cao năng suất, chất lượng, hiệu quả, sức cạnh tranh của nông sản hàng hóa trên thị trường.

- Công nghiệp hóa, hiện đại hóa nông thôn là quá trình chuyển dịch cơ cấu kinh tế nông thôn theo hướng tăng nhanh tỉ trọng giá trị sản phẩm và lao động các ngành công nghiệp và dịch vụ; giảm dần tỉ trọng sản phẩm và lao động nông nghiệp, xây dựng kết cấu hạ tầng kinh tế - xã hội, quy hoạch phát triển nông thôn, bảo vệ môi trường sinh thái; tổ chức lại sản xuất và xây dựng quan hệ sản xuất phù hợp; xây dựng nông thôn dân chủ, công bằng, văn minh, không ngừng nâng cao đời sống vật chất và văn hóa của nhân dân ở nông thôn".²

Như vậy, quá trình công nghiệp hóa, hiện đại hóa nông nghiệp, nông thôn có liên quan đến môi trường sinh thái - tự nhiên của cộng đồng cư dân nông thôn, của môi trường sống tự nhiên của xã hội nói chung. Môi trường sinh thái - tự nhiên trở thành một trong những điều kiện vật chất - tự nhiên của quá trình công nghiệp hóa, hiện đại hóa nông nghiệp, nông thôn.

Mối quan hệ giữa hoạt động công nghiệp hóa, hiện đại hóa nông nghiệp, nông thôn và môi trường sinh thái - tự nhiên được thể hiện trên ba mặt sau :

- Để "phát triển lực lượng sản xuất, chuyển dịch cơ cấu kinh tế nông nghiệp, nông thôn", quá trình *công nghiệp hóa, hiện đại hóa nông nghiệp* không thể không dựa vào những điều kiện vật chất - tự nhiên của sản xuất nông nghiệp, của hoạt động nông nghiệp nói chung. Đó là những nguồn vốn tự nhiên đối với sự phát triển lương thực, nông sản (nông nghiệp); đối với sự phát triển cây công nghiệp (nguyên liệu công nghiệp và các ngành nghề truyền thống); đối với sự phát triển sản phẩm nuôi trồng, thực phẩm; đối với sự phát triển lâm nghiệp, vốn rừng đặc dụng và phòng hộ; đối với sự phát triển các ngành nghề thủy sản, sản phẩm nuôi dưỡng, đánh bắt thủy sản. Nguồn vốn ban đầu và cũng là nguồn vốn cơ sở giữ vai trò quy định là các điều kiện vật chất cụ thể như đất đai, nguồn nước, cây cối và động vật. Quá trình công nghiệp hóa, hiện đại hóa nông nghiệp đòi hỏi phải biết khai thác, lợi dụng hợp lý điều kiện tự nhiên, đồng thời cũng đòi hỏi phải "duy tu", "bảo dưỡng" và cải thiện môi trường sinh thái - tự nhiên của cộng đồng cư dân nông thôn. Quan hệ hai chiều hài hòa, hợp lý này sẽ làm cho quá trình công nghiệp hóa, hiện đại hóa nông nghiệp đạt hiệu quả cao, cũng như làm cho môi trường sinh thái - tự nhiên được cải thiện và bền vững.

- Cũng nhằm "phát triển lực lượng sản xuất, chuyển dịch cơ cấu kinh tế nông nghiệp, nông thôn", quá trình *công nghiệp hóa, hiện đại hóa nông thôn* đòi hỏi phải phát triển mạnh các ngành công nghiệp ở nông thôn (chế biến nông, lâm, thủy sản và các ngành sử dụng nguyên liệu tại chỗ) và các khu công nghiệp ở nông thôn. Đồng thời, nông thôn là nơi cấp đất, sử dụng máy móc, cơ khí hóa các khâu sản xuất, phát triển

² Đảng Cộng sản Việt Nam: *Các Nghị quyết Hội nghị lần thứ V Ban Chấp hành Trung ương khóa IX*. Nxb. Chính trị Quốc gia. Hà Nội - 2002, tr. 42-43.

nhiều loại hình dịch vụ, sản xuất các chế phẩm phục vụ nông nghiệp (phân bón, hóa chất, vật tư nông nghiệp)... Như thế, sự tác động của các hoạt động thực tiễn trong công nghiệp hóa, hiện đại hóa nông thôn vào môi trường sinh thái - tự nhiên là rất lớn. Ở đây, tính chất và cấu trúc của hệ môi trường sinh thái - tự nhiên sẽ diễn ra một quá trình biến đổi tương ứng với quá trình chuyển dịch cơ cấu kinh tế nông thôn nói trên.

Mặt tích cực của công nghiệp hóa, hiện đại hóa nông thôn là tạo nên một đời sống cộng đồng cư dân nông thôn có chất lượng sống phát triển, mức sống vật chất ngày càng cao (ăn, mặc, ở, y tế, phương tiện dịch vụ sinh hoạt...), mức sống tinh thần, văn hóa ngày càng phong phú, đa dạng, văn minh, tiến bộ (dân trí, giáo dục, thông tin, thẩm mỹ, nghệ thuật, giải trí,...). Nhìn chung, công nghiệp hóa, hiện đại hóa là cơ sở để phát triển chủ thể sản xuất nông nghiệp, phát triển xã hội nông thôn.

- Song, cũng cần thấy rằng, quá trình công nghiệp hóa, hiện đại hóa nông nghiệp, nông thôn nếu chạy theo lợi nhuận đơn thuần, lợi ích nhất thời ("tham bát, bỏ mâm", "được chăng hay chớ") sẽ dẫn đến những nguy cơ, hậu quả tiêu cực đối với môi trường sinh thái - tự nhiên ở nông thôn:

1. Rừng, cây xanh, sinh vật bị cạn kiệt, suy thoái, thậm chí bị "biến mất", "biến dạng"; 2. Nguồn nước bị nhiễm bẩn (do chất thải từ hoạt động nông nghiệp - công nghiệp, từ sinh hoạt tiêu dùng "hiện đại"); 3. Không khí bị ô nhiễm (do đốt cháy nhiên liệu sinh hoạt và sản xuất, hoạt động giao thông cơ giới, chất thải dẫn xuất phát tán); 4. Mưa axit; 5. Tồn đọng và phát tán trong đất ở, đất canh tác các loại chất thải hóa chất nông nghiệp (thuốc trừ sâu, thuốc diệt cỏ, hóa chất vô cơ, hữu cơ làm phân bón), các loại chất thải công nghiệp (xưởng chế biến nông sản, xưởng cơ khí, kho chứa nguyên liệu công nghiệp), chất thải bệnh viện, thị trấn, thị tứ do đô thị hóa nông thôn, chất thải tụ điểm, cơ sở sinh hoạt công cộng; 6. Các loại "ô nhiễm lạ" đối với nông thôn do giao lưu sinh hoạt xã hội, mở rộng sản xuất, lưu thông hàng hóa; 7. Các loại chất thải do lối sống được "đô thị hóa" (rác từ túi ni lông, băng đĩa hình, hàng tiêu dùng công nghiệp), các tàn dư của nếp sinh hoạt "ăn ở mất vệ sinh" trước đây và cách sản xuất nông nghiệp tiểu nông lạc hậu.

Như thế, xây dựng nông thôn mới, nông thôn công nghiệp hóa, hiện đại hóa đòi hỏi phải giải quyết hợp lý, tích cực cả hai mặt quan hệ hữu cơ với nhau: - Nâng cao chất lượng sống toàn diện; và, - Bảo vệ, cải thiện môi trường sinh thái - tự nhiên. Ở đây, muốn nâng cao chất lượng sống không thể không bảo vệ, cải thiện môi trường sinh thái - tự nhiên; đồng thời, chính chất lượng sống của chủ thể nông thôn là cơ sở, điều kiện quy định đối với bảo vệ, cải thiện môi trường sinh thái - tự nhiên nông thôn.

- Văn hóa sinh thái - nhân văn vừa là một mục tiêu nằm trong mục tiêu chung của phát triển nông thôn, vừa là động lực của công cuộc công nghiệp hóa, hiện đại hóa nông nghiệp, nông thôn Việt Nam hiện nay. Do đó, văn hóa sinh thái - nhân văn cần được hiện thực hóa trong mọi mặt hoạt động của sản xuất nông nghiệp và trong mọi lĩnh vực sống của đời sống nông thôn, của cư dân nông thôn.

- Về mặt con người, chủ thể xây dựng văn hóa sinh thái - nhân văn ở nông

thôn là toàn bộ các cư dân nông thôn (bao gồm cả những người không trực tiếp sản xuất nông nghiệp sống ở nông thôn) kết hợp với cư dân ngoài nông thôn (cư dân đô thị, người tạm trú, người vắng lai).

- Nội dung cơ bản của xây dựng văn hóa sinh thái - nhân văn nông thôn bao gồm các điểm sau :

1. Nâng cao dân trí, ý thức, nhận thức, tư tưởng về văn hóa nói chung, về văn hóa sinh thái - nhân văn nói riêng của cư dân nông thôn;

2. Tạo ra môi trường quan hệ xã hội tích cực, quan hệ mang tính khoa học, tính đạo đức và tính thẩm mỹ giữa con người và môi trường sinh thái - tự nhiên ở xã hội nông thôn;

3. Có lối sống, sinh hoạt thường ngày, phong tục, tập quán, lễ hội... mang bản sắc văn hóa dân tộc và phù hợp với văn hóa sinh thái - nhân văn trong xã hội nông thôn đang công nghiệp hóa, hiện đại hóa;

4. Có nguồn lực lao động sáng tạo vừa đáp ứng được yêu cầu của công nghiệp hóa, hiện đại hóa nông nghiệp, nông thôn, vừa thoả mãn được yêu cầu bảo vệ, cải thiện môi trường sinh thái - tự nhiên nông thôn;

5. Tiếp nhận, thích nghi, vận dụng có hiệu quả những thành tựu khoa học - kỹ thuật, công nghệ hiện đại (trong nước và ngoài nước) trong lĩnh vực bảo vệ, cải thiện môi trường sinh thái - tự nhiên. Nói chung, đó là yêu cầu của văn hóa sinh thái - nhân văn đối với mọi phương thức sống, sinh hoạt lao động... của cư dân nông thôn trong quá trình công nghiệp hóa, hiện đại hóa nông nghiệp, nông thôn.

- Như trên đã nêu, văn hóa sinh thái - nhân văn nông thôn mang tính đặc trưng, tính đặc thù nhất định. Vì vậy, để có được một phong trào văn hóa đó, cần xác định những phương thức, biện pháp cụ thể, riêng biệt nhằm hiện thực hóa văn hóa sinh thái - nhân văn nông thôn. ở đây, có thể lưu ý đến những phương thức, biện pháp sau:

1. Giáo dục, tuyên truyền, động viên kết hợp với pháp quy hóa, thiết chế hóa, "lệ làng hóa", "hương ước hóa", tạo ra các thói quen, các hành vi tự giác, có ý thức đối với việc giữ gìn, cải thiện môi trường sinh thái - tự nhiên;

2. Giải thích lý thuyết, tri thức kết hợp với thực hành, mô hình hóa, làm mẫu thực tế;

3. Phát triển truyền thông, thông tin với nội dung cụ thể về tình hình môi trường và chủ trương xây dựng văn hóa sinh thái - nhân văn của địa phương (làng, xã);

4. Giáo dục và thực hiện theo "phương thức lồng ghép" trong mọi hoạt động sản xuất của địa phương, trong mọi sinh hoạt xã hội ở nông thôn;

5. Lấy hộ gia đình nông dân làm cơ sở xuất phát, làm mục tiêu hiệu quả, từ hộ gia đình tạo ra phong trào chung;

6. Chú trọng xây dựng "mẫu", "điển hình" như làng, xóm, gia đình, tổ hợp tác "văn hóa sinh thái";

7. Sử dụng các hình thức sinh hoạt văn hóa, văn nghệ địa phương, "làng vui chơi, làng ca hát", thư viện;

8. Đoàn Thanh niên Cộng sản Hồ Chí Minh, Hội Liên hiệp Thanh niên Việt Nam và Hội Phụ nữ Việt Nam của địa phương đóng vai trò nòng cốt;

9. Tổ chức các quan hệ liên kết, kết nghĩa giữa nông thôn và đô thị, giữa dân địa phương và đơn vị quân đội đóng trên địa bàn;

10. Nhà trường, thầy và trò đóng vai trò trung tâm, điểm sáng "người tốt, việc tốt" trong mọi hoạt động văn hóa sinh thái - nhân văn.

Mô hình: Sự tác động của văn hóa sinh thái - nhân văn nông thôn trong quá trình công nghiệp hóa, hiện đại hóa nông nghiệp, nông thôn

